

Georges Frédéric Parrot' prantsuse nimest, päritolust ja retoorikast: rektori tervituskõne keisrile ja selle lausumis-kontekstid

Marge Käsper, Epi Tohvi

Georges Frédéric Parrot. ÜR 4493

2017. aastal tähistame Tartu ülikooli esimese rektori Georges Frédéric Parrot' 250. sünniaastapäeva. Selle tähtpäeva eel oleks meil põhjust küsida, kes ikkagi oli see mees, kelle nimegi hääldus ja kirjutus, nagu allpool näeme, allikast allikasse tihtipeale varieerub. Alustades rektori „nime küsimuse” uutest ja vanadest tahkudest, analüüsime pilti, mille loovad temast tänased kasutused, kuidas ja milliste diskursustega suhestub ta oma kaasajas ning seda, kuidas me nende teadmiste valguses saame lugeda tema enese kirjutatud ja kõneldut.

Ajakirjas Akadeemia on 2002. aasta viimases, 12. numbris avaldatud kaks kõnet,¹ millest esimese pidas G. F. Parrot ülikooli avamispidustustel 22. aprillil 1802, teise

tervituskõnena keiser Aleksander I-le tema külaskäigu puhul Tartu ülikooli kuu hiljem, 22. mail 1802. Esimene kõnedest oli originaalis saksa, teine prantsuse keeles. Just teist, prantsuse keeles peetud kõnet on ajalookirjutuses peetud Parrot' üheks võtmetekstiks, millega ta olevat võitnud noore keisri tähelepanu ning edasise poolehoiu.² Keskendudes sellele sõnavõtule, on järgnevalt meie eesmärgiks avada selle kõne lausumiskonteksti ja küsida: missugusesse diskursiivsesse konfiguratsiooni asetus see kõne, et mõjuda niivõrd edukalt?

Uurida kõneldut selle lausumiskontekstis tähendab arvestada, et iga lausutud sõna ja mõte ehk lausung³ on omas hetkes ainukordne, kuid koondab endas just vastavale

¹ G. F. Parrot. Kõne Aleksander I-le (tlk. E. Kudu, T. Kiho). – Akadeemia 2002, nr. 12, lk. 2482–2484; G. F. Parrot. Looduse tundmisest ja selle mõjust inimkultuurile, vaadatuna niihästi intellektuaalsest kui moraalsest küljest (tlk. T. Kiho). – Akadeemia 2012, nr. 12, lk. 2523–2531.

² G. F. Parrot. Kõne Aleksander I-le, lk. 2484; G. F. Parroti 200-ndale sünni-aastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale, lk. 220–222.

³ Prantsuse lingvistist Emile Benveniste'ist lähtuvas lausungilingvistikas analüüsitakse „lausungit” (pr. *énoncé*) kui lausumistegevuse (pr. *énonciation*) produkti, s. o. teatud hetkes, teatud kohas teatud kõneleja öeldud või kirjutatud sõna, lauset vms. keelelist vormi, milles nähtub lausuja (*énonciateur*).

aegruumile, kõnelejale ja tema taustale iseloomulikke mustreid ehk diskursusi.⁴ Tänapäeva prantsuse diskursuseanalüüsi ühe keskse teoreetiku Dominique Maingueneau kujundliku analüüsiraami⁵ kohaselt on iga tekstiks saanud lausungite kogum diskursiivne „lavastus”, milles põimuvad eritasandilised ja eriilmelised lausumislavad (*scènes d'énonciation*). Hõlmas avalav (*scène englobant*) seisukohast maksab küsida, millised on lausumisasi valdkond ja osalised konkreetse aegruumis. Parrot' puhul on esmapilgul tegemist keisririigi alamaga, kes pöördub keisri poole, esindades ülikooli kui instantsi, kel omad poliitilised huvid jne., kuid lähemal uurimisel saame me välja tuua hoopis eripärasemad seosed. Žanri avalav (*scène générique*) seisukohast tuleks teksti analüüsida selle lausumisformaate kontekstis: vormi poolest on tegemist tervituskõnega keisrile, ent järgnevalt näitame, kui oluline on ka kogu diskursusetüüp, millesse see kõne adressaadist lähtuvalt asetub.

Suures plaanis võiks G. F. Parrot' tegemisi iseloomustada ka populaarse prantsuse sotsioloogi Pierre Bourdieu' sotsiaalse ja kultuurilise kapitali mõistete kaudu.⁶ Näeme, et Parrot' edus mängivad tõepoolest olulist osa nii sotsiaalkogukondlikud kui ka kultuurilised antused, kuid Parrot' puhul pole need diskursiivsed väljad, millesse ta asetub, sugugi valdavad ega iseeneslikult toimivad. Pigem eristub ta Liivimaa baltisaksa kultuuriruumis kui üks väga eripärane tegelane, nii et need iseloomulikud väljad, millele ta asetub ja millega suhestus, tuli uurimises kokku konstrueerida märksõnade ning allikate kaudu, pöörates tähelepanu ka retoorilistele traditsioonidele, tekstiformaatidele jm.

Toetuda sai taustadokumentidele, mis võimalikke raame tutvustasid, kuid esmajoonel

tuleb sellistes „tekstiarheoloogia” tekstides endis ära tunda iseloomulike märksõnade, tekstiliste või ka sisuliste mustrite korduvusi. Michel Foucault' sõnutsi moodustab kogu võimalikult uuritavate dokumentide hulk diskursiivse „arhiivi”.⁷ Oma uurimuses olemegi kasutanud nii erinevaid tausta kirjeldavaid dokumente kui ka arhiivi selle sõna klassikalises mõttes. Koondades sel viisil erinevaid diskursiivseid märke, on ühest küljest võimalik näidata, kui võrd iseloomulikuna asetub Parrot neisse diskursustesse, mille elemente tema kirjutistest leiame. Teisalt võimaldab seesugune analüüs ehk ka seletada ja põhjendada nii tema enese erinevust oma konkreetsest aegruumist kui ka tema kuvandi varieeruvust hilisemates interpretatsioonides.

Kellest me räägime ehk G. F. Parroti / Parrot' „õige nimi”?

Adumaks G. F. Parrot' enda aegruumi analüüsimise tarvidust, tuleb alustada kaugemalt ja vaadelda, millistele diskursiivsetele lavadele asetub ta meie kaasaegsetes lausumistes. 2002. aastal loodud PARROT' nimelise Eesti-Prantsuse teadus- ja koostööprogrammi tutvustusest SA Archimedese infolehest loeme: „Austusavaldusena prantslasest Eesti teadlasele Georges Frédéric Parrot'le, kes on üheks Tartu Ülikooli taasasutajaks ning selle esimeseks rektoriks, anti programmile tema nimi.”⁸

Ent isegi sama uudise ühes järgnevas edastuses on säilinud küll prantsuspäraselt hääldust märkiv perekonnanime käänamine, kuid eesnimed esinevad saksapäraselt: „Programmi nimeks sai PARROT – nimi on antud austusavaldusena Georg Friedrich Parrot'le, kes on sündinud Montbéliard'is ning

⁴ M. Foucault' „Teadmiste arheoloogiast” lähtuvalt defineerime diskursusi kui võimalike lausungite ruume, milles nähtavad eelnevad lausungid ja eelmisi varieerivate kordustena moodustuvad uued. Vt. M. Foucault. Teadmis(t)e arheoloogia. Tartu Ülikooli kirjastus, Tartu, 2005. [Archéologie du savoir. Gallimard, Paris, 1969].

⁵ D. Maingueneau. Analyser les textes de communication. Armand Colin, Paris, 2005, lk. 69–73.

⁶ P. Bourdieu. Homo Academicus. Les Editions de Minuit. Paris, 1984, lk. 60.

⁷ M. Foucault. Teadmis(t)e arheoloogia. Tartu Ülikooli kirjastus. Tartu, 2005, lk. 113–118.

⁸ M. Sirendi. Innovaatika. Eesti-Prantsuse teadus- ja tehnoloogia-alane koostööprogramm. – SA Archimedes Euroopa Liidu Innovatsioonikeskuse Infoleht *Innovaatika* nr. 17(50), august 2002.

oli Tartu Ülikooli rektor aastatel 1802–1806, 1812–1813.”⁹

Laiemas kasutuses esinebki nimi enamasti ikkagi saksapäraselt: nii Tartu linna infobuklettidel kui ka ajakirjanduses on Tartu Toomemäel asuv Inglisilla bareljeef ikka „G. F. Parrotile” pühendatud.¹⁰ „Parroti tähtsuse mõistmiseks piisab jalutuskäigust Toomemäele. Inglisillal on tema bareljeef ladinakeelse tekstiga „G. F. Parrotile – Tartu ülikooli esimesele rektorile”.”

Võõrnimede eesti keelega sobivust põhjalikult käsitlenud Peeter Päll eristab nimede reeglipärasest ehk originaalilähedast kasutust ja kokkuleppelest kasutust, mida ta „traditsiooniliseks” nimetada ei soovita, sest Eesti nimekirjutuse traditsioon ehk tava on just originaalilähedus.¹¹ Seega võib ehk prantsuspärasest hääldust ja nimekuju markerivat kasutust uudises, mis mainib ka isiku päritolu (prantslasest Eesti teadlane), pidada reeglipäraseks, täht-tähelt „Parrotiks” mugandamist kultuurimaastiku kirjeldamisel aga ehk kokkuleppeliseks? Samas annab eestikeelse tekstis prantsus- ja saksakeelseid nimekujusid kokku segav kasutus pigem tunnistust kokkuleppe puudumisest.

Minemata veel G. F. Parrot’ isiku enda juurde, märkigem, et aktiivselt kerkis just tema nime hääldamises kokku leppimise või pigem kokkuleppe murdmise küsimus üles

seoses tema 200. sünniaastapäevaga 1967. aastal. Kunstiajaloolane ja frankofiil Volde-
mar Vaga on G. F. Parrot’ 200. sünniaasta-
päevale pühendatud konverentsiks koostanud
põhjaliku filipika saksa teatmeteoste vastu,
mis Parrot’ ekslikult saksa kultuuri arvele on
kirjutanud.¹² Vaga tõendab Parrot’ pärinemist
prantsuskeelsest piirkonnast ja perekonnast
ning osundab, et kuni ülikooliõpingute algu-
seni Parrot saksa keelt üldse ei osanudki.

Georges Frédéric Parrot sündis 1767. aastal Montbéliard’i linnakeses, mis tol ajal oli läinud valitsevate dünastiade abielu tõttu Württembergi hertsogiriigi koosseisu, kuid ajalooliselt oli linn kuulunud ja ka säilitanud prantsuse keele- ja kultuuriruumi. Hiljem, 1814. aastal, avaldavadki linnakese elanikud ise soovi kuuluda Prantsusmaa alla¹³ ning liituda Doubs’ maakonnaga, mille koosseisu kuulub linn tänini.¹⁴ Just Doubs’ maakonna mägesid ja metsi meenutab ka Parrot ise oma avakõnes Tartu ülikooli avamisel.¹⁵ 14-aastaselt on G. F. Parrot Montbéliard’ist asunud õppima *Hohe Karlsschule’s* Stuttgardis ja teada on, et selleks ajaks polnud ta veel saksa keelt õppinud.¹⁶ Lisagem, et saksa keeles tundis Parrot end ebakindlana veel Tärtuski olles, millele annab kinnitust fakt, et ta on palunud Karl Simon Morgens-
ternil oma ettekandeid ning kirjatöid korrigeerida,¹⁷ samas kui tema prantsuskeelseid kõnesid on iseloomustatud kui väga häid ja mõjuvaid.¹⁸

⁹ M. Kutser. Infoleht. Eesti-Prantsuse teadus- ja tehnoloogiaalane koostööprogramm PARROT – TTÜ Küberneetika Instituudi INFOLEHT, nr. 1, 2003.

¹⁰ Jalutuskäik Tartus. Tartu linna turismiinfobuklett. Tartu, 2013; P. Erelt. Mõjukaimad rektorid Skyttest Kari-
seni. – Eesti Ekspress, 01.06.2012.

¹¹ P. Päll. Võõrnimed eestikeelses tekstis. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 15.). Tartu Ülikooli kirjastus, Tartu, 2005, lk. 16.

¹² V. Vaga. G. F. Parrot’ rahvuslikust päritolust – G. F. Parroti 200-ndale sünniaastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale, lk. 199–203; Tartu Ülikooli Raamatukogu RARA, f. 60, n. 1, s. 27.

¹³ M. Martin. Montbéliard et la Russie – L’influence française en Russie au XVIIIème siècle. – Koost. Jean-Pierre Roussou, Anne Mézin, Yves Perret-Gentil, Institut d’Etudes Slaves Presses de l’Université de Paris-Sorbonne, Paris, 2004, lk. 630.

¹⁴ F. Mulhenheim. 1985. Montbéliard et la Russie – Realités Franc Comtoises Nr. 171/17 Année, Décembre 1974, lk. 452.

¹⁵ G. F. Parrot. Looduse tundmisest ja selle mõjust inimkultuurile, vaadatuna niihästi intellektuaalsest kui moraalsest küljest (tlk. Toomas Kiho). – Akadeemia 2012, nr. 12, lk. 2523–2531.

¹⁶ Tartu Ülikooli Raamatukogu RARA, f. 60, n. 1, s. 24, l. 74–75.

¹⁷ Parrot ja Morgenstern. Georg Friedrich Parroti ja Karl Morgensterni kirjavahetus 1802–1803. Koostanud I. Loosme ja M. Rand. Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuensis, Tartu, 1992, lk. 34.

¹⁸ F. Bienemann. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Aleksander I. Zum Säkulargedächtnis der alma mater Dorpatensis. Reval, 1902, lk. 142.

Enamik Parrot' 200. sünniaastapäevale pühendatud konverentsi materjale kõneleb aga just nimelt saksa keelelugu Georg Friedrich Parrotist. Saksa keelelugu esindab ka hiljem näiteks Tartu ülikooli ajalugu uurinud baltisaksa ajaloolane Georg von Rauch, kes 1982. aasta ülikooli juubeliürituste raames lausa toonitab, et Parrot oli „rohkem sakslane kui prantslane”,¹⁹ mainides argumendina Parroti Stuttgardis Württemberg *Karlsschule*'s õppimist. Taasasutatud ülikooli selgelt „saksa ülikoolina” iseloomustades tuleb Rauchi sõnul „peamisi vaimseid jõude” otsida „saksa idealistlikust filosoofiast ja klassitsistlikust ning romantilisest kirjandusest, mis omakorda tuginesid humanismi ja valgustusaja pärandile”. Kuna see ajalooline ettekanne paikneb 2002. aastal Akadeemias samade kaante vahel kahe Parrot' tuntuima kõnega ülikooli taasasutamise protsessis, on niisugune vaatenurk endiselt üks võimalik raam loomaks kuvandit mehest, kes ka Rauchi sõnutsi oli ülikooli taasasutamise juures „kõige dunaamilisem isiksus”.

1967. aasta konverentsi järel on ka keeleteadlane Eduard Vääri ajakirjanduses sõna võtnud selleks, et taastada Georges-Frédéric Parrot'le tema „õige nimi” selle prantsuse keelest lähtuvas häälduses [parroo], ja soovitanud seda ka kirjutuses vastavalt käännata.²⁰ G. F. Parrot' prantsuse päritolu selgitamisega tegelevad intensiivselt nii Voldemar Vaga kui ka teadusloolane ja bibliograaf Elsa Kudu.²¹ Samas selgitab mitte ainult paljusid keeli, vaid ka nende murdeid põhjalikult tundev keeleteadlane Pent Nurmekund²² omakorda, et Parrot' nime tuleks hääldada hoopiski [pörot], kuna G. F. Parrot' sünnikoht Mont-

béliard paikneb prantsuse keeleala idaosas Alsace-Lorraine'i murdepiirkonnas ja külgneb lõunas frankoproovantsaali keelealaga, kus sõnalõpulise -t püsimine on üldiselt reeglilik. Voldemar Vaga vastuväidete²³ peale, et ühestki prantsuskeelsest foneetikaõpikust ei leia „nõudmist, et murdesõnadele ei tohi peale suruda kirjakeelset hääldamist”, seletab Nurmekund,²⁴ et prantsuse keel ongi tegelikult segu paljudest erinevaist murdeist pärit sõnadest. Parrot' nime häälduses taunib ta nüüd siiski vaid topletkonsonante [rr] ja -vokaale [oo], nõudmata lõpukonsonanti -t. Nii on selle „paljuvintsutatud nimekuju” „ainuõige kirja-keelne hääldamine” tema sõnutsi seega: „*paro*’ (kerge rõhutamisega lõpul)”.

„Õige” eesmärgi nimel võitlevad niisiis mõlemad, eristada tuleb siinkohal vaid ajastuid ja ka diskursiivseid eesmärgi. Nurmekunda huvitab eelkõige keeleajalooline info. Esmases arvamus tugineb muide temagi ühele Montbéliard'i arhivaarilt F. Mulhenheimilt pärit kirjutisele. Sealt loeme, et selle Montbéliard'i piirkonnas väga sagedase patronüümi juursõnaks on eesnimi *Pierre*, „mida kunagi kirjutati *PROT* ja hääldati *perot*. Edaspidi sai sellest nimest *PERROT*, *PERRET*, *PARROT*”²⁵ vastavalt kohalikele hääldamistele. Seega võis alupäraselt sõnalõpuline -t nimes kunagi isegi kergelt välja kosta, kuid

1) allikas ei täpsusta edaspidiseid arenguid; ka selles kirjelduses pole nime pearõhk esimesel silbil („tumm e” /ə/ ei saa olla rõhuline, seega *pə'rot* <> saksapärase *'parrot*).

Voldemar Vaga soovis aga rõhutada/ Parrot' kuulumist prantsuse kultuuriruumi, vas-

¹⁹ G. von Rauch. Tartu ülikooli juubel – kas 1982 või 2002? – Akadeemia 2002, nr. 12, lk. 2485–2492.

²⁰ E. Vääri. Georges-Frédéric Parrot'le tema õige nimi. – Sirp ja Vasar, 14.07.1967. (Eduard Vääri sõnavõtt puudutas eelkõige perekonnanime käänamist.)

²¹ E. Kudu. Veel kord Tartu ülikooli esimesest rektorist, aga seekord mitte tema nime hääldamisest. – Tartu Riiklik Ülikool, 27.06.1975.

²² P. Nurmekund. Häda selle Parrotiga! – Tartu Riiklik Ülikool, 13.06.1975. Katke uuesti avaldatud kogumikus „Keelevoos 75” (Tallinn, 1977), lk. 88.; Vt. ka V. Vaga. Veel Tartu Ülikooli esimesest rektorist G. F. Parrotist. – Tartu Riiklik Ülikool, 25.04.1975.

²³ V. Vaga. Vastuseks Pent Nurmekunnale. – Tartu Riiklik Ülikool, 27.06.1975.

²⁴ P. Nurmekund. Ühe vastuse ümber. – Tartu Riiklik Ülikool, 05.09.1975. Kärbitud uuesti avaldatud kogumikus „Keelevoos 75” (Tallinn, 1977), lk. 88–89. Täielikult avaldatud ka autori kogumikus P. Nurmekund. – Keelte- maailm 1997, EÜS Veljesto Kirjastus, Tartu, lk. 83–85.

²⁵ Meie täpsustus: [pərot], ehk nagu transkribeerib nn. „tumma e-d” eestilikumalt Nurmekund [pörot].

tandudes selle hoiakuga suures plaanis saksa keele ja kultuuriruumile. Seega näeme, et rääkimata Parrot' isikust on isegi tema nimi hõlmatud õigupoolest väga erinevatesse diskursustesse, nii et tekkiv kuvand võib sõltuda nii ajast, huvidest, ideoloogiast kui ka lihtsalt enam või vähem harjumuslikest kasutusmustritest. Puhtalt prantsuse keele seisukohast vaadates on huvitav, et suletud Nõukogude Eesti leheveergudel võime detailse nimeküsümuse näitel nii kaude jälgida ilmekat diskussiooni prantsuse keelepoliitika üle, mis tõepoolest pole murrete suhtes läbi aegade kuigi soosiv olnud. Isegi kui tänapäeval on hakatud murdeid natuke rohkem eksponeerima, pole nimede murdelise algupära säilimine häälduses kuigi tõenäoline. Olgu näitena toodud üks sama Alsace-Lorraine'i piirkonna (kuid mitte Montbéliard'i maanurga) üldiselt saksapärase nimekujude hääldamise abimaterjal, mis annab küll juhiseid toponüümide piirkondliku eripära väljatoomiseks, kuid isikunimede häälduse kohta ütleb vaid, et kui pole võimalik isiku enese käest küsida, siis võib ju püüda rakendada neid reegleid, kuid üldiselt tuleb teada, et „kõik perenimed on häälduses tihtipeale palju rohkem prantsuspärastunud kui kohanimed”.²⁶

Eesti keele poole pealt vaadatuna polegi küsimus mitte niivõrd keelepoliitiline või -ajalooline, vaid pigem praktiline. Praeguse nimekorralduse aluseid analüüsides ühineb ka Peeter Päll juba Johannes Aaviku soovitusel alguse saanud tavaga, et võõrnimesid tuleb hääldada „möödukalt originaalilähedaselt”.²⁷ Rangelt võttes on ju ka Aavikult endalt toodud tavalisim prantsuse nimenäite transkriptsioon Voltaire [voltäär]²⁸ õigupoolest ebatäpne, sest muudab liialt eesti keeles puuduva lahise E [ɛ] kõlakvaliteeti (täpsem hääldus oleks [voltɛ:r] ehk [volteer]), kuid

vähemasti markeerib selline hääldus prantsuse keelele omaseid põhijooni (tumm e kadu nime lõpus, diftongi „ai” üheks pikaks vokaaliks hääldumine) ja annab nimekuju tõepoolest edasi niivõrd, kui see eesti keeles tarvitusel olevate häälikutega on võimalik.

Ajastu ja isiku enda juurde tagasi minnes tuleks mainida aga üht olulist erinevust mainitud originaaliläheduse tavast. Tegutsedes 19. sajandil Tsaari-Venemaa suuresti saksakeelses provintsis, kirjutas Parrot teadustöid nii prantsuse kui ka saksa keeles, kasutades nii ka ise teataval määral nn. k a n o o n i l i s t vastendamist²⁹ oma eesnimede puhul, nimetades end vastavalt sellele, mis keeles ta kirjutas, kas Georges Frédéric või Georg Friedrich. Kuigi enamasti – kas just meelega valikut vältides või lihtsalt lühiduse mõttes – signeeris ta oma rohkeid kirju alati lihtsalt *Parrot*.

Kui aga soovime iseloomustada isikut tervikuna tema kirjutatu ja tehtu põhjal, pealegi veel järgmises keeles – eesti keeles – tuleb meil ikkagi teha valik. Võõrnimede eestikeelses kontekstis kasutamise osas märgib ka Päll, et just isikunimede puhul võib lähtekeelse nime kindlaksmääramine praktikas üsnagi keeruliseks osutuda. Pigem küll toponüümide puhul kirjeldab Päll ka tihtipeale toimivat, kuigi ka tema arvates mitte alati just kõige loogilisemat nn. sõnaraamatu argumenti,³⁰ mis sobib iseloomustama Parrot' nime leksikonidest pärit saksapärase kirjutuspraktikat. Isikunimede kirjutuse osas lahendatakse Pälli sõnutsi probleemsetel juhtudel bürokraatias küsimus lähtekeelsele sünni- vm. dokumendile toetudes, samas kui ajakirjandus ja ilukirjandus on vabamad ja võivad kohandada reeglit „just nii, nagu see tundub õiglasim”, võttes aluseks isiku enda emakeelse nime.³¹

Nende kriteeriumide taustal väärib sedastamist, et bürokraatia loogikat järgides on

²⁶ M. Hug. Et les noms de famille? – <http://elsasser.free.fr/NomCommu/NoteGen.html#limites> (10.02.2014)

²⁷ P. Päll. Võõrnimed eestikeelses tekstis. *Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuens* 15, lk. 123.

²⁸ J. Aavik. 20 Euroopa keelt. 20 Euroopa keele hääldamise reeglid eriti pärisnimede ja tsitaatsõnade ning -lausete hääldamiseks. Istandik, Tartu, 1933.

²⁹ P. Päll. Võõrnimed eestikeelses tekstis, lk. 112.

³⁰ Kohanimede puhul tähendab see valdavalt sellekeelse nime kasutust, miskeelsena nimi esimesena kirjalikult fikseeritud. – P. Päll. Võõrnimed eestikeelses tekstis, lk. 26.

³¹ P. Päll. Võõrnimed eestikeelses tekstis, lk. 17.

tõepoolest uuringute käigus Prantsusmaalt Montbéliard'i linna arhiivist üles leitud ka prantsuskeelne sünnitunnistus, millel seisab: Georges-Frédéric Parrot.³² Perenime prantsuskeelse häälduse kinnitamise kõrval tekitab selline nimekuju omakorda aga küsimuse sidekriipsu kohta eesnimes. Kõigepealt tuleb teada, et lapsele pannakse prantsuse traditsioonis sündides üldjuhul alati mitu eesnime, millest kasutatakse enamasti vaid esimest. Vajadusel on nii võimalik lahendada olukordi, mida põhjustaks sagedaste nimede nagu Jean Dupont vms. kokkulangemine. Mingil määral kasutatakse ka topelteesnimed (Jean-Pierre, Marie-Anne *etc.*), kuid Georges-Frédéric pole kahtlemata sagedasti kasutatud topelteesnimi. Pigem tuleb siinkohal viidata tüpograafiareeglite muutumisele ajas: varasemas traditsioonis kirjutati kõik eesnimed ametlikes dokumentides sidekriipsuga kokku, tänapäevases traditsioonis seda enam ei tehta.³³ Huvitavaid variatsioone pakub Montbéliard' linnaarhivaar Frédéric Mulhenheim,³⁴ kellega Voldemar Vaga on aastatel 1967–1971 teemat uurides aktiivses kirjavahetuses olnud: oma kirjades kasutab ta uuemaid kasutustavasid järgides ilma sidekriipsuta või isegi vaid ühe-eesnimelisi variante (Georges Frédéric Parrot, G. Parrot, Georges Parrot, isegi Georges P., enamasti siiski G. F. Parrot), trükkis ilmunud artiklis kasutab arhivaar aga (ilmselt oma professionist lähtuvalt) originaalkuju: Georges-Frédéric Parrot. Eesti keeles kirjutades tekib seega taas kord teatav vastuolu täpse originaaliläheduse (sidekriipsuga eesnimi) ja n.-ö. kanooniliselt kultuurikontekstile viitamise vahel, milles oleme eelnevast lähtuvalt valinud vii-

mase (sidekriipsuta, üldine prantsuse tava).

Viidatud V. Vaga ja F. Mulhenheimi vahelise kirjavahetuse kese oli toona eelkõige Parrot' päritolulistel küsimustel. Ent tollal olulise rahvusküsimuse kõrval pakuvad need kirjad tänasel lugemisel ka rohkelt huvitavat informatsiooni G. F. Parrot' sotsiokultuurilise tausta kohta. Et ka laiem kasutus saaks seega tema nime hääldamisel just kultuuriliselt „õiglaseima” valiku teha, siis tutvustame järgnevalt seda tausta. Seda enam, et ka 1960.–1970. aastate „nimevaidlus” lõppes Elsa Kudu tollal olulist vastukaja leidmata jäänud üleskutsega uurida Parrot' rahvuse ja nime üle arutamise asemel pigem Parrot' „vaimu” – tema filosoofilisi tõekspidamisi, organisatoorseid tegemiste tagamaid, huvisid jpm. selle silmapaistva mehe elust ja tegemistest. Ehk nagu sõnastas Kudu: „Asi ei seisne mitte bioloogilises kuuluvuses ühe või teise rahva (rahvuse) hulka, vaid asi seisneb selles, „missuguse vaimu produkt” inimene on.”³⁵

G. F. Parrot' päritolu sotsiaalkogukondlik roll ja selle retoorika

Parrot' sünnilinn ja Liivimaale jõudmine

Tänapäevastelt diskursuselavadelt G. F. Parrot' kaasaegsetele siirdudes väärib rõhutamist, et tulevase Tartu ülikooli rektori sünnilinn Montbéliard kuulus Württembergi hertsogiriigi koosseisu ning seda piirkonda on iseloomustatud kui rousseau'liku vaimuga paika, kus aadelkonna ja tegusa kodanikuseisuse vahel oli märkimisväärselt tihe läbikäimine.³⁶ Montbéliard'ist pärit „helge-

³² Tartu Ülikooli Raamatukogu RARA, f. 60, n. 1, s. 24.

³³ M. Grevisse et M. Lenoble-Pinson. *Le français correct. Guide pratique*, 5, Duculot, Bruxelles, 1973/1998, lk. 121.

³⁴ V. Vagale saadetud trükkis ilmunud artiklikoopial on autori nimekuju Frédéric Mülhenheim (1985). Samas tiitellehele kirjutatud pühenduse prof. Voldemar Vagale signeerib autor ise F. Mülhenheim. Kuna prantsuse keeles hääliku [y] kanooniline kirjpilt on „u”, siis sellisena esineb nimekuju ka teistes prantsuskeelsetes bibliograafilistes viidetes (Martin, 2004, vt. viide 38) ning seda nimekuju kasutame ka meie alljärgnevalt. (Tartu Ülikooli Raamatukogu RARA, f. 60, n. 1, s. 24; 27)

³⁵ E. Kudu. Veel kord Tartu ülikooli esimesest rektorist, aga seekord mitte tema nime hääldamisest. – Tartu Riiklik Ülikool, 27.06.1975.

³⁶ M. Martin. *Montbéliard et la Russie – L'influence française en Russie au XVIIIème siècle* – Koost. Jean-Pierre Roussou, Anne Mézin, Yves Perret-Gentil, Institut d'Etudes Slaves Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris, 2004, lk. 629.

Keiser Aleksander I büst. Autor: graafik Philipp Veith.
ÜR 431

mate peade” jaoks oli esimene valik kõrghariduse omandamiseks saksaakeelne *Hohe Karlsschule* Stuttgardis, kuna Prantsusmaale õppima minemist takistas enamasti religiooniküsimus. Nimelt olid montbéliard’lased protestandid ehk luterlased.³⁷ Sarnane oli ka Parrot’ suguvõsa kogukondlik taust, mis saab oluliseks asjaosalisi puudutava „hõlmava” lava seisukohast.

Vene keisrit Aleksander I-st sidus Montbéliard’i linnakesega väga eripärane side. Nimelt oli seal sündinud ja kasvanud tema

ema, Württembergi hertsogi tütar Sophie Dorothea, kes abiellus 1776. aastal tulevase Vene keisri Paul I-ga. Venemaal hakkas ta kandma nime keisrinna Maria Feodorovna. 18. sajandil oli üldiseks tavaks, et ka selle piirkonna aadlikud ning oskustöölised, kust valitsejapaari üks pooltest pärit, võisid loota uusi võimalusi mõjukamate kuningakodade juures. Nii kõnelevadki mitmed autorid Parrot’ kõrval õigupoolest veel tervest hulgast tollal Venemaal väisanud Montbéliard’i linna kodanikest, defineerides nähtuse kui sellise lausa eraldi terminiga: *les Russiens*. See märgib „venemaalasi” (ja mitte „venelasi” – *les Russes*) – isikuid, kes elavad või on elanud Venemaal. 1794. aastal loendati Montbéliard’i linnas Venemaale rännanud vähemasti 285 inimest.³⁸ Arvukast prantslaste või lihtsalt frankofoonsete isikute kogukonnast Venemaal, kes Prantsuse revolutsiooni ideede leviku pidurdamiseks pidid 1793. aastal Vene valitsejale truudusevande andma, moodustasid montbéliard’lased seega ligi kümnendiku.³⁹

Täpsustus: frankofoonsed ehk prantsuskeelsed isikud viitab sellele, et Venemaa prantsuskeelse kogukonna puhul polnud sugugi alati tegemist Prantsusmaalt pärit inimestega – allpool näeme, et ka Aleksander I õpetajaks oli šveitslane –, küll aga olid nad Venemaale tulnud enamasti prantsuse keele ja kultuuri esindajatena. Olgu öeldud, et Vene aadlkonna hulgas olevat tollal olnud heaks tooniks osata „suurepäraselt prantsuse keelt, kesiselt saksa keelt ja teada midagi inglise keelest”.⁴⁰ Seepärast olid isegi eelistatud „saksa frankofoonid”, kuna neil oli lisaoskusena kaasas ka saksa keel. Enamik neist frankofoonsetest „venemaalastest” leidiski Venemaal tööd hariduse vallas koduõpetaja-

³⁷ Tartu Ülikooli Raamatukogu RARA, f. 60, n. 1, s. 24, l. 53–55.

³⁸ M. Martin. Montbéliard et la Russie – L’influence française en Russie au XVIIIème siècle – Koost. J.-P. Roussou, A. Mézin, Y. Perret-Gentil, Institut d’Etudes Slaves Presses de l’Université de Paris-Sorbonne, Paris, 2004, lk. 631.

³⁹ A. Mézin. Une vue générale de l’immigration française en Russie au XVIIIème siècle. – L’influence française en Russie au XVIIIème siècle (Collection historique de l’Institut d’Etudes Slaves), lk. 659–673.

⁴⁰ M. Martin. Montbéliard et la Russie. – L’influence française en Russie au XVIIIème siècle – Koost. J.-P. Roussou, A. Mézin, Y. Perret-Gentil. Institut d’Etudes Slaves Presses de l’Université de Paris-Sorbonne, 2004, lk. 652.

tena vm., kuid oli ka sõjaväelasi, kunstnikke, arste ning ka palju lihtsalt Venemaale abielunud daame.

Seega oli ühest küljest tegemist laialdase nõudlusega prantsuse kultuuri õpetamise järele, teisalt aga kirjeldab Parrot' ema Marie-Marguerite Boigeol 1802. aastal saadetud kirjas pojale üldist tööpuuduse atmosfääri tema endises kodukohas.⁴¹ Kuna aga montbéliard'lased olid hinnatud oma kasvatuses poolest,⁴² oli ka laias ilmast õnne otsivate Montbéliard'i kodanike jaoks just haridus- ja kasvatusvaldkond see, kus oli kõige rohkem võimalusi tööd leida.

Niisuguste olude taustal saab arusaadavamaks, kuidas G. F. Parrot 1795. aastal Liivimaale sattus. Mulhenheimi uurimusest leiame ka otsesõnu, et noor Parrot on väljendanud soovi minna sarnaselt paljudele oma kaasmaalastele tollal „prantslaste Eldorados” olnud Venemaale, et seal natuke raha teenida.⁴³ Taustaks tasub selgitada, et Parrot oli selleks ajaks kahe väikese pojaga leseks jäänud ning vajas kindlat ja korralikku sisetulekut. Venemaa oli võimalus eneseteostuseks, mida kaalus teiste hulgas ka Parrot' lapsepõlvesõber ja ülikoolikaaslane, hilisem prantsuse kuulus loodusteadlane Georges Cuvier, kes Prantsusmaal edu saavutanuna oli hiljem abistav käsi oma Montbéliard'i lähikondsetele Pariisis.⁴⁴

Nõnda olid montbéliard'laste jaoks Vene impeeriumi luterlikud Balti provintsid, kus

heast haridusest ja prantsuse kasvatuses kasu võis loota, vägagi sobilik rännusiht. Ja tõepoolest, Peterburi ning Moskva kõrval leiab montbéliard'lasi eest juba Riias ja Tartust. Riias elas ees Parrot' õde Clémence Marguerite; aastatel 1800–1803 oli Riia kuberneriks keiser Aleksander I ema Maria Feodorovna vend hertsog Ludwig von Württemberg, kellega Parrot oli sõprusuhetes juba noorusajast.⁴⁵ Tartusse oli enne Parrot'd elama asunud perekond Hory/Horry.⁴⁶ Seega võib öelda, et Liivimaale jõudes astus Parrot ulatuslikku ühtse päritoluga kogukonnavõrgustikku, kuhu kuulus oma ema kaudu kaudselt ka keiser Aleksander I.

Parrot' kõne hetk ja formaat

Ülikooli taasavamise ajal ei olnud Parrot veel keisriga isiklikult tuttav.⁴⁷ Tema esmane kohutamine leidis aset 22. mail 1802. aastal, kui keiser kuu pärast ülikooli avamist läbisõidul Tartut külastas. Kogu professorkond polnud Aleksandri suhtes sugugi positiivselt meelestatud ning ühes hilisemas erakirjas avaldab Parrot Aleksandrile, et veel mõni tund enne keisri saabumist plaaniti talle jahedamat vastuvõttu, mis oleks piirdunud vaid külma käepigistusega „ilma teretulemast ütlema”.⁴⁸ Kuraatorite ähvardustest hoolimata pidas Parrot siiski keisrile kõne, milles väljendas rahva poolt armastatud valitsejale

⁴¹ Parrot' ema palub, et üks tema poegadest saaks veel ehk Tartus teenistust ning oma eluga järje peale. Ta kirjutab: „Ei Prantsusmaal ega Saksamaal ole vähimatki raha, meil on hulgaliselt noori mehi, kes on õppinud kaupmeheks – kes Baselis, kes Lyonis, üks isegi käis tervelt kaks aastat mööda Saksamaad, oli pikalt Württembergis sõprade juures, aga isegi kõige paremate soovistega ei olnud tal võimalik endale kohta leida, teised on vanemate ülalpidamisel.” Läti Riiklik Ajalooarhiiv (LVVA), f. 7350, n. 1, s. 1, l. 39–45p.

⁴² F. Mulhenheim. Montbéliard et la Russie – Realités Franc Comtoises Nr. 171/17 Année, Décembre 1974. Ilmunud ka F. Mülhenheim. Les Russiens. Conférence prononcée à Exincourt le 9 octobre 1973, Bulletin et Mémoires de la Société d'émulation de Montbéliard, 1988.

⁴³ Tartu Ülikooli Raamatukogu RARA, f. 60, n. 1, s. 24, l. 101.

⁴⁴ Läti Riiklik Ajalooarhiiv (LVVA), f. 7350, n. 1, s. 1, l. 39–45p.

⁴⁵ F. G. Bienemann. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Aleksander I. Zum Säkulargedächtnis der alma mater Dorpatensis. Reval, 1902, lk. 161.

⁴⁶ Tartu Ülikooli Raamatukogu RARA, f. 60, n. 1, s. 24, l. 53–55.

⁴⁷ Parrot lähem tutvus keisri perekonnaga sai alguse alles 1802. aasta sügisel, kui ta Peterburis ülikooli asju ajades palus „suhtekorraldust” Ludwig von Württembergi võluvalt abikaasalt Henriettelt, kes oli äsja Riias õukonda saabunud, et ta Parrot'd tutvustaks keiserlikule perekonnale. Vt. F. G. Bienemann. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Aleksander I, lk. 161.

⁴⁸ F. G. Bienemann. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Aleksandre I, lk. 157.

„siirast tänu” ja kiitis tema „üllast südant”.

„Teie Keiserlik Kõrgus! Teie kuulsite praegu on rahva vaimustushüüdeid. Need olid nii siirad, nii ärateenitud, nagu neid saab kuulda vaid armastatud valitseja.

Need puudutavad Teid sügavasti; Teie üllas süda tunneb sel silmapilgul kõige magusamat naudingut, kindlustunnet, et Teie tõepoolest teetegi neid heategusid, mida te soovite teha, ning need rõõmuhõisked ja meie armastuse tõendused näitavad üles sedasama vaimustust, mis esineb igas provintsis, mida Teie Majesteet austab oma kohalolekuga. [– – –]”⁴⁹

Kuivõrd ka oma hilisemates kirjades väljendas Parrot tihtipeale just oma suurt ja imetlevat armastust keisri vastu, mis tänasel lugemisel ehk ülepingutatuna võib näida, siis tasub siinkohal märkida, et lisaks üldretoorilisele meelitamiskunstile on siin tegemist ka teatava kogukonnakoodiga. Venemaalt oma sünnilinna tagasi jõudnud montbéliard’laste nostalgilisi kokkusaamisi kirjeldades märgib ka linna arhivaar, et isegi oma kaaslinlaste silmis eristusid need juba oma kaaslinlaste silmis eristusid need juba tollal veidi vanamoelise, kuid peene riietumisstiili ning erilise, väljapeetud ja kergelt toretseva kõnepruugi poolest, milles iseloomulikem oli üksteise kõnetamine tiitliga „Mon cher” või „Ma Chère” (‘Mu armas’).⁵⁰ Täpselt nii alustas hiljem paljusid oma kirjades keisrile ka G. F. Parrot. Teisalt puudutab Mulhenheim ka valitsejate „palavalt armastamise” teemat, mille kohta arvab, et õigupoolest võis see mõnikord ka üsna „suheteline” olla.

Nii võib öelda, et Parrot’ väljendatud palav armastus, nagu ka tema paatolislik väljendus olid osa ühest väga spetsiifilisest kogukonnakoodist, mida ta tundis ja oskuslikult ära kasutas. Aupakliku väljenduse juures sisaldavad Parrot’ kirjad alati ka väga konkreetseid palveid ülikooli tarvis, soovi-

tusi, keda millisele ametipostile määrata, või muid nõuandeid. Igatahes suutis ta luua keisriga lähedased sidemed, kirjutades talle igal vabal hetkel, lubades endale ka keisri sinatamist, nii et teda on nimetatud ka lausa keisri sõbraks.⁵¹

Tulles nüüd tagasi Parrot’ ja keisri esma-kohtumise tervituskõne juurde, siis suuresti saab seda kõnet pidada ka n.-ö. omas žanris tavapäraseks pateetiliseks ülistuskõneks, loomaks soodsat kuvandit nii endast kui ülikoolist. Ülesehituse poolest seisneb tervituskõne esimene pool tõepoolest tüüpiliselt valitseja kiitmisel tema heategude eest. Täpsemalt:

„Maaomanik võlgneb Teile tänu maksude alandamise eest, literaat kirjanduse edendamise eest, kaupmees äriabaduse eest, käsitööline tööstuse äratamise eest, maaharija, kelle feodaalne kord on jätnud ebakindlasse olukorda – Sire, Teie ei põlga kedagi. [– – –] – nautige seda, et saate tuua meile õnne.”

Teises pooles väärib märkimist Parrot’ mõte diskursiivselt taasluua avamishetk, ja veelgi enam: tõeliselt performatiivse aktina⁵² anda selles hetkes oma kõnega pidulik vanne „ühiselt töötada püüdlikult ja truult kasuliku hariduse levitamise heaks”.

„Teie, Keiserlik Kõrgus, polnud kahjuks kohal meie avamispäeval [– – –] Kuid mis keelab meil kordamast siin veel kord seda ülevat hetke? Sõbrad, kaasvõitlejad, ja Teie, kes juhite meie tegevust, kordame seda! Olgu Aleksander meie pühaliku töötuse tunnistajaks! Armas Jumal! Meie töötame Sinu nimel, [– – –] töötada püüdlikult ja truult kasuliku hariduse levitamise heaks.”

Kõne pole õigupoolest kuigi pikk (ülikooli avamispidustustel pidas Parrot palju pikema, loodust vaatleva teadlase mõtiskleva jalutuskäigu formaadis kõne), kuid loob piisava pidulikkusega valitseja külaskäigule väärilise atmosfääri. Hõlmava institutsionaalse lausumislava seisukohast täidab kõne seega oma

⁴⁹ G. F. Parrot. Kõne Aleksander I-le (tlk. E. Kudu, T. Kiho). – Akadeemia 2002, nr. 12, lk. 2482–2484.

⁵⁰ F. Mulhenheim. Montbéliard et la Russie, lk. 452.

⁵¹ F. Mulhenheim. Montbéliard et la Russie; ilmunud ka F. Mülhenheim. Les Russiens. Conférence prononcée à Exincourt le 9 octobre 1973, Bulletin et Mémoires de la Société d’émulation de Montbéliard, 1988.

⁵² Töötuse, nagu ka näiteks koosoleku avatuks kuulutamise, lubamise, keelamise jms. puhul on sõnal ka n.-ö. tegu täide saatev jõud. Need on „kõneteod”, mida uurib eelkõige lingvistiline pragmaatika.

n.-ö. diskursiivse lepingu⁵³, tähtsustamaks konkreetset hetke ja selle osaliste sotsiaalseid rolle. Tervituskõne seisukohast on ülistav toon ja pidulik töötus kindlasti kohasemad, kui oleks olnud jahe vastuvõtt.

Ent oma lühiduses näib kõne kui konkreetne diskursiivne „lavastus” tegelikult ka vägagi otsekohene ja isegi strateegiline. Nii kõne algus kui lõpp viitavad keisri enese soovile ja isegi „antud töötusele teha oma alamad õnnelikuks” – töötus, millega Parrot oma kõnes seega ühineda töötab:

„Teie Keiserlik Kõrgus, võtke vastu meie töötused, nad on siirad ja puhtad nagu Teiegi poolt antud töötus teha oma alamad õnnelikuks. [kõne lõpp]”

Nagu teada, avaldas kõne keisrile sügavat mõju. Isegi niivõrd, et ta lasi selle kirja panna ja endale Uderna postijaama lõunalauda järele saata.⁵⁴ Mõistmaks, mis võis olla nende mainitud ja antud töötuste taga ja mida selline diskursiivne töötus Parrot' poolt võis tähendada just keiser Aleksandrile, maksab aga süüvida noore keisri eluloolisse tausta ning kirjeldada kasvatust ja haridust, mida ta oli saanud.

Aleksander I *honnête homme* kasvatus ja valgustuse retoorika

Siinkohal saame öelda, et keiser Aleksander I mitte ainult ei osanud tollaegsete õukonnataavade kohaselt prantsuse keelt, vaid ka kogu Aleksandri kasvatus „programmi-juht” oli olnud prantsuskeelne šveitslane Frédéric-Cesar de La Harpe. Täpsemini oli tegemist Montbéliard'ist mitte kaugele jääva šveitsi prantsuskeelsest Vaud' kantonist pärit liberaalsete vaadetega mehega, kes Aleksander I vanaema, valgustatud monarhi Katarina II soovi kohaselt oli 1784. aastal asunud tulevase keisri ning tema noorema venna Konstantini koduõpetajaks.

Frédéric-César de La Harpe. Repro

Aleksander I kasvatusprogramm

La Harpe oli Aleksandri koduõpetaja 11 aasta jooksul. Olles veetnud iga päev tunde tulevase keisriga vesteldes, sai temast noormehele väga tähtis ning lähedane vaimne teejuht. 1789. aastal Prantsusmaal alguse saanud revolutsiooni järel hakati La Harpe'i süüdistama jakobiinluses ning 1794. aastal sunniti ta Venemaalt lahkuma. Aleksander püüdis oma õpetajaga veel kirjavahetuse teel kontakti jääda, kuid kui Paul I 1796. aastal troonile tõusis, keelas ta pojal igasuguse suhtluse La Harpe'iga. Aleksander oli nõrдинud ja mõtles isegi pärimisõigusest loobumisele ning Venemaalt lahkumisele. Järele mõelnud, otsustas ta aga välja töötada oma tegevuskava, kuidas luua „Venemaa õnne” (*le bonheur de la Russie*).⁵⁵ Aleksander plaanis kehtestada Vene impeeriumis konstitutsiooni ning kirjutas oma ideedest ka endisele õpetajale, „oma

⁵³ Patrick Charaudeau tähistab selle terminiga kompleksseid suhteid, mis moodustavad ühe suhtlusakti tähenduse valiidsuse, rõhutades kõnelejate vastastikust eesmärkide ja huvide realiseerumise aspekti tähenduse kooskonstrueerimise protsessis. P. Charaudeau. *Contrat de communication – Dictionnaire d'analyse du discours*. – Koost. P. Charaudeau ja D. Maingueneau. Seuil, Paris, 2002, lk. 138–141.

⁵⁴ Vt. kommentaari: G. F. Parrot. Kõne Aleksander I-le, lk. 2482–2484.

⁵⁵ La Harpe. *Correspondance de Frédéric-César de La Harpe et Alexandre Ier*. Koost. J. C. Biaudet ja F. Nicod. Tome I 1785–1802. A la Baconnière, Neuchâtel, 1978, lk. 10–19.

kallile ja tõelisele sõbrale”, kuid viimasel polnud võimalik vastata.

Pärast Paul I atentaati 1801. aastal krooniti keisriks Aleksander I. Keisriks saanuna taastas Aleksander ka kirjavahetuse oma endise õpetajaga. Alates augustist 1801 kuni maini 1802 viibib La Harpe uuesti Peterburis, kus nad omavahel intensiivselt suhtlesid. Paraku, laiemas vastasseisu ning intriigide taustal oli La Harpe sunnitud tagasi tõmbuma ning lahkus uuesti Venemaalt.⁵⁶ Just sel ajal, mais 1802. aastal, kohtas Aleksander esimest korda G. F. Parrot’i. Ilmselt ei olnud Parrot otseselt La Harpe’iga kokku puutunud – La Harpe’i kirjadest ja märkmetest me tema nime ei leia –, kuid kindlasti oli Parrot keisri õpetajast kuulnud. Otsesest kokkupuutest olulisem ongi see, et Parrot tundis ja toetas ka ise ideid, mille valguses oli Aleksandrit kasvatatud. Kaudselt võib seda eeldada sarnase frankofoonse kõrgesti hinnatud kasvatuses pinnalt, kuid see nähtub ka otseselt märksõnade ja ideede tasandil, milles võime välja tuua olulisi kokkulangevusi La Harpe’i ja Parrot’ mõtteavaldustes. Kõige üldistatumalt öeldes: Parrot oli tulihingeline valgustaja, võideldes nii ülikooli, üldise koolisüsteemi kui ka kihelkonnakoolide hea käekäigu eest, kõige aluseks pidas ta aga Eesti- ja Liivimaa põlisrahvale inimväärsate elutingimuste seadustamist.⁵⁷ La Harpe’i eesmärgiks oli kasvatada Aleksandrist just valgustatud monarh. Oma humanistliku kultuuri vaimus noorele Aleksandriale koostatud hariduskava kirjeldas La Harpe:

„*Monseigneur* ei pea olema ei füüsik, loodusteadlane, matemaatik, geograaf, keeleteadlane, metafüüsik, loogik ega jurist. Kuid ta peab olema *honnête homme* ja *citoyen éclairé* (õilis inimene ja valgustatud kodanik), tundmaks kõigist neist valdkondadest

seda, mida on vaja, et nende väärtust hinnata, ning olla pädev mõistmaks kohustusi, mida ta peab täitma valgustatud monarhina (*comme prince d’une monarchie*), kui ainuüksi tema soov määrab mitmete miljonite inimeste õnne või õnnetust.”⁵⁸

Siinkohal ei jõua me põhjalikult käsitleda valgustusideede peamist sisu – võimalikult laialdase hariduse viimist võimalikult paljude inimesteni, et nii arendada igäihte teadlikkust maailmast ja iseennast selle osana. Mainigem vaid, et troonile tõustes asuski Aleksander I La Harpe’i heakskiidul ja innustusel reformima just haridussüsteemi ja seadusandlust,⁵⁹ kuulutades muu hulgas 1816. ja 1819. aastal pärisorjusest vabaks Liivi- ja Eestimaa talupojad.

Seega, kui Parrot kiitis oma kõnes Aleksandri laiadele hulkadele suunatud heategusid ja töötas töötada inimkonna (*humanité*) huvides „kasuliku hariduse” hüvanguks, tuvastas keiser temas kahtlemata enda jaoks uue mõttekaaslase. Kuivõrd otseselt viitab kõnes kulminatsioonina esitatud keisri enese antud töötuse mainimine täpsetele tegudele või sõnadele, pole muidugi päris täpselt võimalik öelda, kuid kahtlemata viitab see, et Parrot tundis keisri tegevusplaane ja -kavasid. Milleks, nagu näitasime, oli Parrot’l suurepärane suhetevõrgustik.

Ent Parrot’ ja keisri omavahelise suhtluse retoorika täielikumaks mõistmiseks tuleks ülal kirjeldatud programmis pikemalt peatuda ka sõnaühendil *honnête homme* – otsetõlkes „aus inimene”, tähenduselt pigem „lugupeetav, õilis inimene”.

Honnête homme käitumismudel

Tegemist on olulise märksõnaga, mille taga peitub terve kasvatussüsteem, mis omamoodi

⁵⁶ La Harpe. Correspondance de Frédéric-César de La Harpe et Alexandre Ier, lk. 19–29.

⁵⁷ E. Tohvri. Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsioteedi põhikiri ning selle ideelised alused – Teadusinnovatsiooni tee praktikasse (Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi). TÜ kirjastus, Tartu, 2013, lk. 11–30; Parrot’ muret talupoegade seisundi pärast on varasemalt käsitlenud juba August Traat: A. Traat. G. F. Parrot ja talurahvaküsimus Liivimaal. – G. F. Parroti 200-ndale sünni-aastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale, lk. 163–175.

⁵⁸ La Harpe. Correspondance de Frédéric-César de La Harpe et Alexandre Ier, lk. 13.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 316–326.

selgitab ka prantsuse valgustusfilosoofide üldist diskursust laiemalt, moodustades selle n.-ö. diskursiivse aluspõhja. Algselt iseloomustas *honnête homme* käitumismudel eelkõige prantsuse kultuuri „klassikalist” aja-järku, s. o. 17. sajandit, mida just prantsuse keele kasutuse seisukohast on idealiseeritud kui „ülima täiuslikkuse” ajastut.⁶⁰ Valgustusaajastul, nagu kirjutas Claude-Adrien Helvétius, pidi selleks, et olla „*honnête homme*”, esmavajalikule „hinge ülevusele” lisanduma ka „mõistuse valgus”. Nii on just kogu ühiskonnale kasu toov haridus see „inimväärtuste põhiprintsiip ja kõigi seaduste alus”, millest iga valgustatud valitseja Helvétiusi sõnusti juhinduma peaks.⁶¹ Just Helvétius mainis ka Parrot ühes oma olulises pidukõnes Tartu ülikooli raamatukogu avamisel Toomemäel 6. augustil 1806.⁶²

Kui Venemaal elavad prantslased/prantsuse keelt ja kultuuri austavad aadlikud panid Prantsusmaal toimuva revolutsiooni süüks muu hulgas ka seda, et see „rikub ära prantsuse keele puhtuse”,⁶³ siis on see märk just nimelt sellest, et reaalspoliitilised destabiliseerivad sündmused häirisid nende kasvatustlikku veendumust prantsuse keele ja kultuuri täiuslikkusest ning harmooniast.⁶⁴ Kui eespool mainisime vanaduses Montbéliardi naasnud „*les Russiens* ehk venemaalaste”

justkui aegunud kõnepruuki, siis on põhjus tegelikult ka selles, et Venemaal kestis prantsuse keele „ideaalajastu” õigupoolest kauemgi kui Prantsusmaal, kus revolutsioon andis nii keelepoliitikas kui ka keeles tõuke juba uutele arengutele.

Honnête homme mudel on klassikaline aristokraatlik moraali- ja käitumistüüp, mida üks tabav süntees iseloomustab kahe pooluse kaudu: *e l e g a n t s u s* ja *t a s a k a l u k u s*.⁶⁵ Mõlemad puudutavad nii käitumuslikku retoorikat kui ka sisemist moraali, millele see retoorika põhinema peab. Elegantsuse all tuleb mõista just oskust meeldida. Ühe esimese kirjeldusena sellest mudelist leiame Nicolas Faret' sulest 1630. aastal ilmunud teose pealkirjaga „*Honnête homme* ehk kunst õukonnas meeldida”.⁶⁶ Ka teadlikult klassitsismiajastut reflekteeriv Emile Littré 19. sajandi lõpul koostatud sõnaraamat defineerib mõistet *honnête homme* kui inimest, kel „on kõik omadused, et end ühiskonnas meeldivaks teha”. Nii on mudelisse tõepoolest sisse kirjutatud ka teatav rafineeritud ilukõnelus, kuid nii üks kui teine rõhutavad, et see oskus peab põhinema heal maitasel ja kõrgel laiapõhjalisel kultuuril (*culture générale*), mis otseselt ei spetsialiseeru või isegi keeldub spetsialiseerumast mõnel täpsel erialal, eelistades laiemat ideedetasandit. *Honnête*

⁶⁰ Nt. Prantsuse Akadeemia sõnaraamatu 1694. a. eessõna kirjutab: „Võib ju öelda, et ei saa eal väita, et üks keel oma ülima täiuseni jõuaks; kuid nii ei arvanud Cicero, kes, olles selle üle palju mõelnud, ei hoidnud end tagasi väitmast, et tema ajal oli ladina keel jõudnud oma sellise täius astmele, et enam midagi ei olnud vaja kohendada. Me näeme, et ta ei eksinud, ja võib-olla pole vähem põhjust arvata sama prantsuse keele kohta, [kui vaadelda selle lauseehituse, proosa ja poeesia harmooniat ja reeglipärasust], mis mõtte loomulikest korrad eemaldumata on võimeline väljendama kõike, mida kunst on võimeline pakkuma.”

⁶¹ „Seega, et olla õilis (*honnête*), peab hinge ülevusele (*la noblesse de l'âme*) lisanduma mõistuse valgus (*les lumières de l'esprit*). Kes eales ühendab endas need looduse annid, juhindub kasust, mida see toob kogu ühiskonnale (*l'utilité publique*). See kasu on kõigi inimväärtuste põhiprintsiip ja kõigi seaduste alus. See peab juhtima seadusandjat, suunama rahvaid end sellele allutama; just sellele printsiibile tuleb pühendada kõik oma tunded kuni inimsustundeni välja.” – C. A. Helvétius. *De l'esprit*, Discours II, chapitre VI, Des moyens de s'assurer de la vertu, 1758.

⁶² Eesti Ajalooarhiiv, f. 402, n. 3, s. 2467, l. 47–55.

⁶³ M. Martin. *Montbéliard et la Russie*, lk. 642.

⁶⁴ Kuulsaim näide sellisest prantsuse keele täiuslikkust ja „universaalsust” ülistavast ideoloogiast on A. de Rivaroli 1784. aastal Berliini Akadeemia ees peetud „Kõne prantsuse keele universaalsusest” (*Discours sur l'Universalité de la langue française*).

⁶⁵ M. Théry. *L'honnête homme au XVIIème siècle – L'honnête homme au XVIIIème siècle* – Claude Evans 2009. General History of the French Language http://www.utm.utoronto.ca/~w3cevas/fre373/honnete_homme.pdf (15.06.2013)

⁶⁶ N. Faret. *L'honnête Homme ou l'art de plaire à la cour*. Paris, 1630.

homme oskab säravalt vestelda, kuid ei sea end esiplaanile; vältides liialdamist, eelistab ta lihtsust ja loomulikkust⁶⁷ ning sõltuvalt kaasvestlejast, kohandab ta end alati olukorrale⁶⁸.

See mudel on välja kasvanud itaalia renessansi humanismikultuurist, kuid mõõdukuse moraalfilosoofia⁶⁹ mõjul asendus renessanslik eruditsiooni ja särava heroilisuse ideaaltüüp pigem sisemise kõlbluse ning tasakaalukuse väärtustamisega. Nii omandas *honnête homme* mudel valgustussajandil kõrge laiapõhjajalise kultuuri ja samas vaoshoitud käitumise ideaalvormi, mille pinnale paigutub valgustusfilosoofia kui eetiline, mitterevolutsiooniline haridusideaal. Laiemalt on niisugune ideaaltüüp prantsuse kultuuri väärtussüsteemides ja mõtteraamides olemas õigupoolest tänini.⁷⁰ Meie uurimisküsimuses on tähelepanuväärne, et äge vaidlus *honnête homme* teadmismudeli ümber tekkis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul Prantsusmaal just reformide käigus, mille eesmärgiks oli toona saksapärasel põhjalikul spetsialiseerumisel põhineva teadusmudeli juurutamine seni üldist kõrget intellektuaalset haritust ja humanismi aus hoidnud Prantsuse ülikoolides.⁷¹

Kindlasti on *honnête homme* mudel aga valgustuse alusmõtteid toetav väarikas intellektuaalne raam, mille tundmine Parrot' hõlpsasti keisriga ühisesse diskursiivsesse välja asetab. Üsna täpse märksõnalise viite sellele koodile – ja samas taas kord ka mainitud „töotusele” – apelleerimisest leiame

ühest Parrot' kirjast keisrile 1803. aastal, kui ta aadelkonna vastalistest meeleoludest ja tegevustest häirituna kirjutab: „aga meil on Teie püha sõna, usun seda ja usun sellesse, kuniks suudan veel omada õilsaid tundeid (*sentiment honnête*)”.⁷² Kuid ka sisulisemal vaatlusel näib see märksõna kõige paremini iseloomustavat põhimõtteid, millel näib rajanevat kogu Parrot' suhtlus valitsejaga. Just väarika elegantsuse võtmes võib iseloomustada ka Parrot' tervituskõnet Tartusse saabunud Aleksandrile. Tänapäevastes kommunikatsiooniuuringute terminites nimetasime „diskursiivse lepingu täitmiseks” tema keisrit kiitvat pidulikku, kuid samas lühidat ja olulistele märksõnadele üles ehitatud sõnavõttu. Sellest, kuivõrd hästi tabas Parrot oma kõnes keisriga suhtlemiseks vajalikku registrit, võime aga lähemalt aimu saada keisri vaimse õpetaja Frédéric-Cesar La Harpe'i vaid mõni kuu varem kirja pandud õpetussõnadest, kus ta lahkumise eel oma õpetuse ja soovitusel on kahekümne teemapunktina kokku võtnud.

Hariduse, diplomaatia, administreerimise jm. vajalike teemade eel alustab La Harpe just käitumuslikest instruksioonidest.⁷³ Igaühe arvamuse kuulamise (1. punkt) ja samas vajaliku kindlakäelise valitsemise (2. punkt) järel kirjutab ta kolmanda punkti all sellest, et „kõikjal, kuhu riigipea ilmub: nii õukonnas kui avalikes kohtades, peab teda väarikalt austatama kui riigipead”. Ühest küljest nähtub, et ülemäärane etiketi järgimine Alek-

⁶⁷ Ilmekamaid kirjeldusi sellest ideaaltüübist leiab La Bruyère'i 1688. a. ilmunud teosest „Les Caractères” (Karakterid).

⁶⁸ H. C. Skayem. Etre honnête homme au XVIIème siècle – Espace Français.com. Site de référence sur le français – <http://www.espacefrancais.com/etre-honnête-homme-au-xviiie-siecle/> (13.03.2014)

⁶⁹ Mõõdukuse moraalfilosoofia esindajana seoses *honnête homme* mõistega võib nimetada eelkõige Blaise Pascali (1623–1662).

⁷⁰ Ühe Prantsusmaa haridusajakirja Carrefours de l'éducation kauaaegset juhti (kuni 2010) professor Claude Carpentier'd on iseloomustatud talle pühendatud erinumbris kui uhket ja väarikat *honnête homme* väärtuste eest võitlejat (J. W. Wallet. Claude Carpentier : Un honnête homme indigné – Carrefours de l'éducation HS n° 2, 2011/4, lk. 71–83).

⁷¹ G. Sapiro (2004), parodeerides pealkirjas prantsuse humanismi ühe suurteose, 1549. a. ilmunud Joachim Du Bellay traktaadi „Prantsuse keele kaitseks ja kiituseks” tuntud vormelit, analüüsib selle reaktisooni sisu ja ulatust sotsioloogi seisukohalt artiklis pealkirjaga „*Honnête homme* kaitseks ja kiituseks”. – G. Sapiro. Défense et illustration de „l'honnête homme” – Actes de la recherche en sciences sociales 3/ 2004 (no 153), lk. 11–27; vt. ka C. Digeon. La Crise allemande de la pensée française (1870–1914). PUF, Paris, 1959; C. Charle. La République des universitaires 1870–1940. Seuil, Paris, 1994.

⁷² F. G. Bienemann. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Aleksander I, lk. 156.

⁷³ La Harpe. Correspondance de Frédéric-César de La Harpe et Alexandre Ier, lk. 533–555.

sandrile ei sobigi: „Te olete etiketist kõrvale heitnud kõik, mis oli selles ebamugavat, ülejäänud on täielikult teile kohane.” Teisalt on näha, et *honnête homme* kasvatus on siiski tööpoolest ka vilja kandnud ja avaldub Aleksandri väarikas olekus (*votre noble maniere d'être*), mida, nagu tunnistab La Harpe, on ta kuulnud ka kritiseeritavat, kuid mille vajalikkust ta sellegipoolest rõhutab, kuna:

„[– –] need, kes ei tea, mida tähendab tõeline väarikus (*dignité*), ei oska ka vääriliselt hinnata tähelepanu, mida osutavad neile nende valitsejad. Nad mõistavad seda kui nõrkuse avaldust ja on alati valmis seda nõrkust ära kasutama.”

Mõõdukust jutlustades soovib La Harpe vältida äärmusi: „Te valitsete maal, mis siiani on tundnud vaid kaht äärmust: väheste hetkede pidurdamatus ja sajandeid kestev haletsusväärne orjus.” Sihile viib tema sõnutsi aga vaid avatus ja väarikas lugupidamine:

„[– –] Teie peate teistsuguseid tundeid tekitama, kuid neid vilju näete alles põlvkonnas, kes kasvab ja keda soovite koolitada. Seni suhtuge kõigisse respektiga, mis tahes positsioon tal ka poleks, see aitab kaasa teie reformide edule.”

Parrot' sõnavõtu lühiduse taustal väärib märkimist, et 2. punktis kutsub La Harpe keisrit ka järsult lõpetama liiga pikalevenivad, laialivalguvad sõnavõttud ning punktis 4. mainib eraldi punktuaalsust, ettenähtud aegadest ja plaanidest kinnipidamist ning õhutab kaotama Venemaal niivõrd levinud ooteruumides igavuses ja tegevusetuses oodata laskmise kommet. Esmase soovitusena jätab La Harpe niisiis keisrile ikkagi nõuande kuulata kõiki arvamusi ja otsustada seejuures alati ise. See haakub ka tema varasemate soovitustega koguda enda ümber „kasulikke inimesi”, eelkõige välismaalaste hulgast, kes valgustaksid keisrit huvitavatel ja olulistel teemadel.⁷⁴

Jääb vaid üle nentida Parrot' sobivust

nendesse ootustesse. G. F. Parrot' näol leiab Aleksander I omale nõuandja, kes on piisavalt väarikas, kuid samas ka otsekohene: tema iseloomustused kasulike inimeste kohta on kirjades konkreetseid ja lakoonilisedki. Hilisemast ajast näeme, et Parrot ei kõhkle isegi keisriga pahandamast, kui mõne ülikoolile vajaliku aparaadi rahastamisotsus end väga kaua oodata laseb, lisades öeldule muidugi pahandamist pehmendavaid vormeleid ja kinnitades elegantselt nii oma põhimõtteid kui ka lojaalselt mitterevolutsioonilist vaimu sellega, et parafraseerib sama kirja lõpus Prantsuse revolutsiooni loosungi *Liberté, Egalité, Fraternité* (vabadus, võrdsus, vendlus) visa teadmiste ja teadusarendaja võtmes vormelina: *Tenacité, Fermeté, Acitivité* (visadus, meelevõim, tegusus).⁷⁵

Nii võib taas kord Parrot' puhul nõus olla sellega, mida on sünteesivalt *honnête homme*'i kohta öeldud poliitilises plaanis:⁷⁶ tasakaalukast elegantsusest lähtuvalt polnud Parrot's revolutsionääri, samas „sisemisest moraalist lähtudes” oskas ta oma arvamusi valida ja kritiseerida seda, mida ta ühiskonnas heaks ei kiitnud. Parrot' päritolu juurde naastes tõdegem, et montbéliard'lasi üldiselt iseloomustades rõhutabki Mulhenheim üht 18. sajandi autorit tsiteerides just nende moraalsust ja meelevõimust haridusväärtuste vallas. See moodustavat montbéliard'lase peamise eripärasuse:

„Montbéliard'lane pole prantslane, sakslane ega šveitslane. Ta on tema ise ja just sellest tulenebki tema väärtus, tema originaalsus. Prantsusmaalt on ta saanud oma selge ja täpse keele, tal on omamoodi elamisviis, omamoodi huvi teadust teha. Üldiselt on montbéliard'lases pigem vastupidavust kui säravust, tema töödes on rohkem südame-tunnistuse häält kui graatsiat, stiilis rohkem jõulisust kui elegantsi, rohkem hinnanguid kui ettekujutamist.”⁷⁷

⁷⁴ Sealsamas, lk. 319.

⁷⁵ Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv, M-306, l 276.

⁷⁶ M. Théry. *L'honnête homme au XVIIème siècle – L'honnête homme au XVIIIème siècle* – Claude Evans 2009. General History of the French Language http://www.utm.utoronto.ca/~w3cevangs/fre373/honnete_homme.pdf (15.06.2013)

⁷⁷ F. Mulhenheim. *Montbéliard et la Russie*, lk. 449.

Kokkuvõtteks

Kui alustasime sellest, et tõime esile 1802. aastal taasasutatud Tartu ülikooli esimese rektori diskursiivse kuvandi hägusust tänastes kasutustes ning meenutasime tema nime ja sellega seondult rahvuse määratlemisega seotud ideoloogilisi jm. raame hõlmavat poleemikat 1960.–1970. aastatel, siis artikli kestel näitasime Georges Frédéric Parrot' asetumist eelkõige prantsuskeelsesse kultuurikonteksti. Seda nii päritolu ja sellest tuleneva sotsiaalse võrgustiku kui ka kasvatustlik-retoorilise koodi tundmise ja kasutamise kaudu tollasel Liivimaal.

Tekstiliselt oli huvi keskmes Parrot' tervituskõne Aleksander I-le tema külaskäigu ajal Tartusse 22. mail 1802, mõni kuu pärast ülikooli taasavamist. Analüüsisides seda kui diskursiivsete taustade ja vormide lõikumises nähtuvat diskursiivset „lavastust”, avanesid need tegurid, millest moodustus selle sõnavõtu seni vaid konstateeritud tugev mõju keisrile. Esmalt oli vaatluse all G. F. Parrot' sotsiaalkogukondlik taust ja sellest johtuvalt sotsiaalne sättumus, mis tingis talle kahtlemata soodsa positsiooni saamiseks lähedaseks keiser Aleksander I-ga. Ülistuskõne täpsustamiseks kirjeldasime noore keisri prantsuse keele ja kultuuri vaimus kasvatust, mille nii eelkõige prantsuse valgustajaist lähtuvaid põhimõtteid kui ka täpsemat retoorikat näib Parrot hästi tundvat.

Valgustusajastul tegutsenud Parrot' puhul võib tema „eripära” niisiis kirjeldada nii, et mitmete kultuuride lõikumispunktis oskas ta mobiliseerida vastavaid koode, väärtustamaks sisulist haridusideaali. Keisrit saatnud õpetussõnade taustal juhtisime tähelepanu Parrot' tervituskõne mõõdukale lühidusele ja strateegilisusele. Olulise aspektina võibki välja tuua selle pealtnäha pateetilise retoorika täpsust ja sisulist efektiivsust artiklis uuritud suhtlemisteljel – tundes ja toetades põhimõtteid, millele noore Aleksandri väärtussüsteemis oli aluse pannud *honnête homme* valgustaja La Harpe, on Parrot kahtlemata edukas endale võetud haridusasutuse ülesehitamise ülesandes. Kirjeldatud kultuu-

rikoodi tundmine oli selles ülesandes lisaks esmalt kirjeldatud sotsiaalselt soodsale positsioonile kindlasti oluliseks komponendiks.

Georges Frédéric Parrot' kirjutatud kirjade ja peetud kõnede valguses ning diskursuste kaudu, millesse ta asetus, joonistub nii uuritavast diskursiivne portree, mis ta prantsuse kultuuritausta asetab. Artikli autorite soovitus oleks seega Tartu ülikooli esimesest rektorist G. F. Parrot'ist rääkides kasutada nii kirjas kui kõnes, nii ees- kui perenime puhul läbivalt prantsuspärast nimepilti Georges Frédéric Parrot [ž'orž freder'ik parr'oo]. Rahvusvahelises foneetilises alfabeedis (API) täpsemalt transkribeerituna [ʒɔʁʒ fʁederik paʁɔ].

Artikkel on valminud ETF-i grandi nr. 9362 raames.

Marge Käsper

(1973) MA, romaani filoloogia lektor,
Tartu Ülikooli maailma keelte ja kultuuride kolledž,
Ülikooli 17, 51014 Tartu,
Marge.Kasper@ut.ee

Epi Tohvri

(1970), PhD, arhitektuuriajaloo dotsent,
Tallinna Tehnikaülikooli Tartu kolledž,
Puistee 78, 51008 Tartu,
epi.tohvri@ttu.ee